

ПРЕЛЕЗ

Српско село на изласку из клисуре Ибра на крајњем истоку жупе Ибарски Колашин. У селу постоји старо гробље.

ПРЕЛОВАЦ, ПРЕЛОВЦЕ (Србица)

Албанско село на западним странама планине Чичавице. У селу је постојала стара српска црква, на што указују следећи микротопоними: Киша – Црква, Ливада и Кишес – Црквена ливада, Љугу и Кишес – Црквени до (пут) и Јазбине те Кишес – Јазбине код цркве.

ПРЕОЦЕ (Приштина)

Старо српско село у Широком пољу, 8 км југозападно од Приштине. Име је селу дошло по занимању житеља: *прелци* (ужари). У турском попису Области Бранковића 1455. уписано је као Брајаци (Преоце) са преко 80 српских домова. У Девичком катастиху су 1760. и 1780. уписани Срби дародавци из „Преоца“ и „Прелаца“.

У селу је постојала стара црква брвнара коју су око 1800. сељаци каменом обзидали. Ту је и старо српско гробље.

ПРЕСЛО (Лепосавић)

На Борчанском Преслу, 10–11 км југоисточно од Лепосавића налази се старо црквиште. На истом Преслу код „Јерине Букве“ је и гроб Јеремије Миљића из Лозна, истакнутог копаоничког јунака из 1813, који је ту у борби са Турцима погинуо и сахрањен.

ПРИДВОРИЦА (Лепосавић)

Придворица је старо село на левој страни Ибра, 4–5 км јужно од Лепосавића. Помиње се у турском катастарском попису освојене Области Бранковића 1455. са 15 српских домаћинстава. У књизи дародаваца – *Кайасийиху* манастира Девича у Дреници од 1765. до 1783. у више наврата помињу се дародавци из овог села.

У доњој махали села, 500 до 600 м низводно од железничког моста, на брегу између старих храстова и ораха, сачувани су остаци темеља цркве *Св. Спаса*. На месту Градина било је старо средњовековно рударско насеље.

ПРИДВОРИЦА

Српско село у доњем току Ибра у Ибарском Колашину. У средњем веку је било придворно село уз град изнад села Зубиног Потока, по чему и носи име. Помиње се под истим именом у поименичном турском дефтеру тек освојене Области Бранковића 1455. и у *Кайасийиху* манастира Девича од 1765–1783. Изнад села су остаци Зубодолачког градишта.

ПРИГОДА (Исток)

Албанско-српско село у Пећком подгору, 5–6 км западно од Истока. У опширном турском катастарском попису из 1485. уписано је под истим називом, са 10 српских домаћинстава. Преостали српски живаљ користи заједничку цркву и гробље са суседним селом Љубовом.

ПРИЗРЕН

Град у јужном делу простране Метохијске котлине и у непосредној близини са долином Белог Дрима којом је повезан и са морем. У византијским изворима помиње се као *Приздријана*. Византијски историчар Јован Скилица казује да га је македонски владар Самуило (976–1014) заузео заједно са Тетовом, Скопљем, Липљаном и другим градовима. У *повељи византијској цара Василија II* помиње се 1019. године Призренска Епископија. Велики жупан Стефан Немања освојио га је привремено 1189/1190. године да би га његов син Стефан Првовенчани око 1214. године коначно припојио српској средњовековној држави. Од тада Призрен се нагло развијао и постао један од првих међу малобројним градовима средњовековне Србије. Његово еко-

Ђакомо Кантели да Вињола, карта Краљевства Србије (1689), сада у париској Националној библиотеци

новско значење pada нарочито у време краља Милутина и цара Душана и Уроша где је попремено бивала и њихова престоница. Економски снажан Призрен је тада ковао и свој посебан новац „Призренски динар“. У њему су четири пута годишње одржавали сајмови. Као заштитник града сликан је 1308/9. на првом јужном ступцу у Богородици Љевишкој Исус Христос означен као „Нувар призренски“. Путници га називају „царски град“ и „царска престоница“, а српска народна епска песма „српским Цариградом“. После смрти цара Уроша држао га је краљ Вукашин до 1371. а потом Ђурђе Балшић од 1372. до 1376. У турске руке пао је после Новог Брда 1455. године. После аустријског слома и велике сеоба Срба под Патријархом Арсенијем III Чарнојевићем 1690. године летописац је записао да је Призрен тако опустео да на његовим трговима расте толика трава да је „косци косе“. Срби Призренци су у Будимском магистрату у 17. и 18. веку уписани као познати трговци, општински „бирови“, занатлије и војна лица. У 19. веку у Призрену су постојали конзулати Русије, Аустрије, Енглеске и Италије. Седamnaестог октобра 1912. године ослободила га је од Турака Српска војска. За време Првог светског рата био је окупиран од бутарске војске а за време Другог светског рата од немачке и италијанске војске и под њиховим туторством прикључен тзв. „Великој Албанији“. Ослобођен је новембра 1944. У Призрену је седиште Рашко-призренске Епископије која је основана још 1219. године на месту раније византијске епископије.

У граду постоје:

Богородица Љевишка (в. стр. 63).

Остаци манастира Св. Арханђела (в. стр. 139).

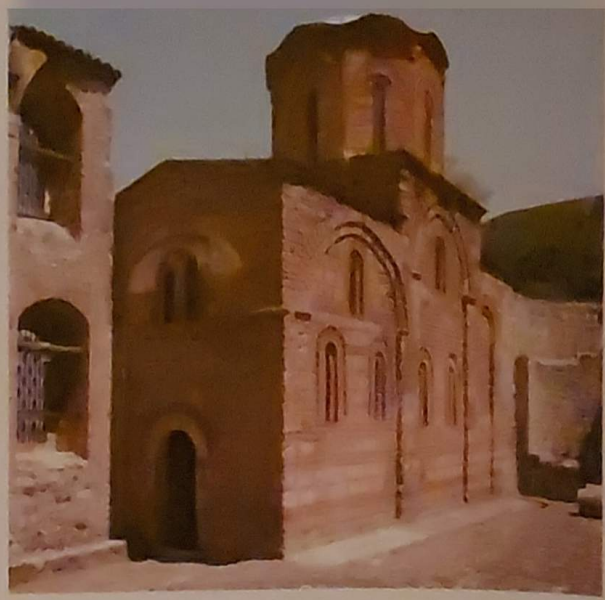
Црква Св. Спаса, посвећена Вазнесењу Христовом налази се на северним падинама испод Призренске тврђаве (Калјаје). Најстарији познати помен цркве налази се у *оснивачкој повељи* манастира Св. Арханђела из 1348. У тој повељи цар Душан дословно каже: „и замених цркв Св. Спаса у Младена Владојевића и у матере јего и у свега родства его ... и дах у замену у Охриде Андричију цркв за цркв, села за села...“ Из ових редова сазнајемо не само о размени цркава Св. Спаса у Призрену и Св. Андрије у Охриду него и податак да је црква Св. Спаса била наслеђе добијено од Младеновог оца које су заједно уживали он и његова мајка и рођаци наследивши и право ктиторства. То даље јасно указује да је црква била подигнута свакако коју годину или деценију пре њеног помињања 1348. Ако узмемо у обзир да је друга очувана властелинска црква у Призрену, црква Св. Николе – Тутића, истог архитектонског склопа и живописа, у појединим деловима рађена чак и по истим цртежима, тачно датована очуваним ктиторским натписом из 1331/32. може се са доста сигурности тврдити да је и црква Св. Спаса зидана и живописана у трећој или почетком четврте деценије 14. в. О даљој судбини цркве нема података све до друге половине 18. в. када је око ње била шума а неки призренски Турчин, дервиш, покушао да је претвори у текију. У томе су га спречили призренски Срби (из породице Милетића) који су прерушени у ђаволе ноћу упадали и узнемиравали дервиша на што је он одлучио да напусти цркву „и побегне од шејтана“. Истих година је уз јужну фасаду цркве била дозидана новија црква Св. Тројице, без уметничких и историјских вредности, а јужна фасада Св. Спаса била пробијена на три места да би се успоставила веза између нове и старе цркве. Године 1836. призренски Цинцари које су довели призренски господари Ротули да им зидају и одржавају дамије и тврђаву изнад града, добили су, за учињене услуге, цркву Св. Спаса која је остала у њиховом

поседу све до ослобођења 1912. Цинцари су, са претензијом да „понаве највећу и најлепшу цркву у Призрену“, ово постојеће цркве Св. Спаса подигли зидове који су обухватили са свих страна стару цркву, а у унутрашњости стубове недовршеног храма. Подигнути зидови и стубови ишли су до висине сводова старе цркве, где се из материјалних разлика стало. Године 1882. црква је била палена, а примало се да су то намерно учинили неки Цинцари.

По архитектонском склопу то је мала грађевина правоугаоне основе, дуга 9,80 м а широка 4,80 м а са кубетом слива осмостраним. Кубе почива на сводовима и прикљеницима луцима које на зидовима прихватају конзоле. Тиме је у основи добила сасвим сажети облик уписаним крста. Апсида је споља троугластна а изнутра полуокружна. Мала ниша проскиомидије је у дебелини северног зида до апсиде. Истовремено са наосом зидана је и припрага која је пресвођена крстатим сводом за разлику од наоса где је полуобичајни свод. Фасаде су зидане наизменичним редовима тесаника и опеке који су ређани и водоравно и вертикално и оживљени преломљеним луковима, украсним пољима и кермичастичним украсима који прате спољашње облике и отворе грађевине. По својој виткој силуети, складним пропорцијама и декоративним фасадама, ова црква стада у ред најлепших очуваних властелинских цркава средњег века у нас.

Првобитне фреске из 14. в. рађене су у два маха, изгледа за оба ктитора, Младена Владојевића и цара Душана. Старије фреске у олтару су слабијег уметничког квалитета од млађих, у осталом делу храма, на којима има доста графицизма. Иконографски распоред насликаних сцена држи се схеме уобичајене за цркве 14. в. Фреске су добрим делом страдале од пожара, рушења и преправки. Као последица пожара остао је присутан руменкасто загасити тон печених боја, што је умањило колористички ефекат и још јаче подвукло ионако присутну превагу линије над бојом. Трећи мајстор радио је ликове Христа Сведржитеља и Богородице Параклисе уз улаз из приправе у храм преко којих су у 19. в. сликане представе Св. Ђорђа и Св. Димитрија, сада скинуте и пренесене на западни зид приправе. Сликарство ове цркве, као и архитектура, блиско је оном у цркви Св. Николе – Тутића за коју се тачно зна да је подигнута 1332. Оно припада локалним мајсторима, ученицима заната код водећих мајстора прве половине 14. в. који су радили велике споменике, од Љевишке до Арханђела. Од 1953. до 1962. црква је конзерваторским захватима враћена у првобитни изглед, ослобођена ружних и безвредних дозиравања, кубе и постоља покривени су оловом и окончани су радови на конзервацији фресака.

Црква Св. Димитрија у Призрену. Налазила се на месту садашње католичке цркве Св. Богородице у западном делу града, код данашње зграде гимназије. Краљ Драгутин (1276–1281), *повељом* која се чува у манастиру Хиландару, приложио је између бројних села и цркава „и у Призрену цркв Св. Димитрија што ест имала испрва она светаа црква или виногради, или ниве, или млина и људе...“ Око 1308. краљ Милутин је призренску цркву Св. Димитрија, заједно са селима и људима, приложио пирсу манастира Хиландара. Цар Душан је приликом похода Светој Гори и Хиландару 1348. потврдио све поклоне и права које су манастиру дали његови претходници и са своје стране додао „још и више“ вративши му „и у Призрену цркв Св. Димитрија“ са селима. О даљој судбини цркве не зна се све до 1855. године, после Кримског рата 1853–1856. вођеног између Турске, Француске и Енглеске на једној и Русије на другој страни којој су посредством Аустрије диктирали мир. Српска црква Св.

ПРИЗРЕН, Црква Св. Сиса (прва трећина 14.в.)

Димитрија остала „у запустенију“, посредством свемоћне Француске отета је тада од Срба и додељена призренским католицима који су на том месту подигли своју цркву Св. Богородице.

Црква Св. Николе са отвореним нартексом, у комплексу манастира Св. Арханђела, подигнута истовремено са манастиром 1348. године.

Црква Св. Николе – Кораћева, саграђена у 14.в., налазила се у негдашњој Мамзи, односно Терзи махали у северозападном делу града. Прозвана је по старој призренској породици Кораћевима чији се један део потомака потурчио и цркву претворио у џамију. Кораћеве који нису хтели да приме ислам покупили су и пренели црквене књиге (а вероватно и друге предмете) у цркву Св. Ђорђа (Руновића). На Триоду те цркве који је 1941. изгорео у Народној библиотеци у Београду био је запис: „Сиј триод от цркве Коракевића Св. Николи в граде Призрене у Мамзи махале. Писа поп Цветко в лето 1592“. Постоји још један запис на *Ајосџоу* из 16.в. „Сија књига на Кораћеве цркве“, у призренској цркви Св. Ђорђа Руновића.

Саборна црква Св. Ђорђа у Призрену почела се градити 1855-1856. када је после многих сметњи и подмићивања добијен турски ферман, а била завршена 1887. односно са зво-

наром тек 1903. У њој се данас чува икона Богородице Одигитрије из 14.в. која је донедавно чувана у цркви Св. Николе Рајкова а првобитно припадала иконостасу Богородице Љевишке. У цркву је после 1. светског рата (1922.г.) пренет иконостас Ђипровачке-Светониколајевске цркве Апостола Петра и Павла из Сентандреје у Мађарској. Ово значајно дело српске барокне црквене уметности рађено је око 1720. На иконостасу су престоне иконе Исуса Христа, Богородице са Христом, Св. Јована Крститеља и Св. Николе. У Саборној цркви је 1985. пронађена значајна збирка српских рукописних и штампаних књига 13, 14, 15. и 16.в., која је у неким несигурним временима новије историје била сакривена у звонику цркве. Ту су нађени: *Періаменіно Јеванђеље* из 13.в., *Триод* и *Окјоих* из 14.в., *Титик* Јерусалимски и *Чети-воројеванђеље* из 15.в., четири *Јеванђеља* из 16.в. и штампане књиге из: Ободске, Грачаничке, Београдске, Влашке, Милешевске, штампарије Стефана Мариновића „от богохранимога Скадра“ и Подгоричанина Божицара и сина му Винченца Вуковића – све из 16.в. У цркви се чува и *иџо-хлебница*, дар призренског мутавџијског еснафа из 1788. На звонику цркве су звона – поклони београдског добротвора Николе Спасића из 1903. и краља Петра I Карађорђевића, приликом ослобођења од Турака 17. октобра 1912.

ПРИЗРЕН, Црква Св. Николе, Задужбина Н. Туџића (1332. г.)

Црква Св. Враћа у призренском Подграђу (Поткаљаји), ниже цркве Св. Спаса, скромна је једнобродна црквица подигнута крајем 19. в. на темељима старије цркве. У цркви се налази неколико икона из 18-19. в., међу којима се истиче икона Св. Пророка Илије, вероватно донета из неке старије призренске цркве или породице.

Црква Св. Пантелејмона у призренској махали Пантелији, недалеко од уличне чесме. Обновљена је 1937. на темељима старије цркве. Ту су се донедавно уочи храмовне славе окупљали житељи и проводили сву ноћ око цркве као на сабору.

Црква Св. Томе испод Призренске тврђаве, сачувана само у остацима темеља, десно од стазе код цркве Св. Спаса.

Црква Св. Прокопија у призренској махали Пантелији, са развалинама и остацима темеља, где се уочи Св. Прокопија и сада пале свеће.

Црква Св. Ане се налазила у призренској махали Пантелији. По извештају католичког мисионара Гргура Масарекија из 1691. она се налазила на месту где је сада Мустафа-пашина џамија. По истом извештају, ту је била рушевина цркве, на чијим је преосталим зидовима стајала икона где су се на дан Светитељске скупљали верници све три вероисповести у Призрену, и остављали новчиће и свеће.

Црква Св. Ајџанасија постојала је у призренској Тврђави (Каљаји) изнад града. На њеном месту Емин-паша Ротул подигао је 1805. џамију и Сахат-кулу. Његов наследник, Махмуд-паша Ротул, на Сахат-кули је поставио звоно заплењено у Смедереву после похода на Карађорђевог устаника. На звону је био натпис: „Сије звоно приложи Ђорђе Петровић у варош Смедереве 1808“. Поред натписа су били графички изливени ликови Светитеља, по чему се закључује да је било на некој смедеревској цркви. Звоно је 1913. пренесено у Тополу за будући Карађорђевићев музеј, одакле су га за време окупације 1915-1918. однели Аустријанци, а џамију су срушили Бутари за време окупације Призрена у Првом светском рату.

Црква Св. Петра налазила се на левој обали Бистрице узводно од зграде Призренске богословије. Од њених темеља постоји нешто облутака и ниша уклесана у стени. Уочи Петровдана ту се и сада пале свеће.

Црква Св. Илије налазила се на десној обали Призренске Бистрице, на брежуљку изнад реке при њеном улазу у град, одмах до крајњих југоисточних градских кућа. Ту је до 1918. било српско гробље.

Црква Св. Божијављења налазила се у садашњој призренској Мараши-махали. На том месту подигао је џамију неки

ПРИЗРЕН, Црква Св. Ђорђа, Задужбина браће Руновића (14. в.)

ПРИЗРЕН, Испосница Св. Николе, на десној обали Бистрице (14. в.)

Касем из Анадолије, а доцније ју је обновио Максут-паша Призренац. Ту је непосредно и једна текија у којој су чувани међу својим књигама имали 1888. сачуваних и неколико „славено-српских“ књига. По народном предању, ту су били црква и двор Југ Богдана, познате личности из епских народних песама о Косовском боју. На Марашу, на левој обали Бистрице и поред хладних извора, расте старо дрво јавора (платана) које је по предању засадио цар Душан па се код призренских Срба и зове Јавор цара Душана.

Црква Преображења налазила се на месту где су, по предању, били дворови цара Душана, тј. на месту где је сада Мехмед-пашина џамија и његова Медреса са библиотеком.

„Градска“ црква Св. Николе у средњовековном Вишеграду изнад манастира Св. Арханђела код Призрена помену-та је као поклон краља Стефана Уроша II Милутина при-зренском Епископу да служи у случају рата као склониште за епископску ризницу. Цар Душан је предао ову тврђаву са црквом 1348. манастиру Св. Арханђела, а Епископу на име одштете даровао три села.

„Госпојска црква“ помиње се у повељи цара Душана датој 1348. Св. Арханђелима као међаш са имањем цркве Св. Николе Рајкова.

Манастир Св. Варваре негде у Призрену или околини, помиње се у турском дефтеру из 1526-1559, у коме стоји да му је разрезан порез од 500 акчи. До сада није утврђено где се тачно налазио.

Голем камен код Призрена, са остацима пећинске цркве и манастира из 15. в.

Црква Св. Николе Рајкова у дворишту призренске школе „Младен Угаревић“. Цар Душан ју је 1348. приложио манастиру Св. Арханђела. Задужбина је призренског властелина Рајка Киризмића чији се син Богдан Киризмић помиње у Призрену 1361. и 1368. У Поменику манастира Богородице Љевишке у Призрену, који је настао и водио се између 7. фебруара 1436. и 21. јуна 1455, помиње се и неки Никодим Киризма, свакако из ове властеоске породице. Црква је служила до 1795. када је скадарски Махмуд-паша Бушатлија опљачкао Призрен. Тада је опљачкана и ова црква, па се једна њена књига обрела у цркви села Црнобрега код Дечана где ју је пронашао и откупио проигуман Дечана Сава Саћеларија и вратио у призренску цркву. Крајем 18. в. црква је услед поплаве била затрпана. Обновљена је 1857. У њој се сачувала најстарија призренска икона Богородице Одигитрије, из средине 14. в. која је првобитно стајала на ико-

ностасу Богородице Љевишке, а сада је у Саборној цркви Св. Ђорђа. Међу њеним иконама се истиче својим уметничким и сликаним вредностима и икона Св. Илије у пећини из 16. в.

Црква Св. Ђорђа Руновића у дворишту призренске Саборне цркве. За разлику од типа властеоских цркава, она по свом облику припада типу породичних средњовековних црквица. Настала је у 15. в. као задужбина браће Руновића. Црква је једноставне правоугаоне основе и без кубета. У доба појачане исламизације српских села у околини Призрена током 18. и 19. в. у ову цркву су пренешене многе књиге и иконе из цркава које су у поисламљеним селима биле запустеле, рушене или претваране у џамије. Тако је половином 19. в. у њој пронађено 30 књига писаних на пергаменту и папиру, међу којима је био и Поменик Богородице Љевишке из 1436. који је 6. априла 1941. изгорео у пожару Народне библиотеке у Београду. У њој се и данас налази збирка од 37 престоних, календарских и целивајућих икона. Међу њима се истичу царске двери из 16. в. У цркви су пре десетак година пронађени делови ктиторског натписа Драгослава и Беле Тутића из 1332. са њихове задужбине цркве Св. Николе, метоха манастира Дечана, која се налази у бившој Дечанској, сада Улици Миладина Поповића бр. 3.

Испосница Св. Николе у клисури Призренске Бистрице. У низу сликаних пећинских испосница које се ређају од града до комплекса манастира Св. Арханђела свакако је најзначајнија и релативно најочуванија испосница Св. Николе. Налази се на десној обали Бистрице, удаљена 1 км од града. Природна пећина је дотеривањем прилагођена облицима цркве. У стени су уклесане две нише за ђаконикон и проскомидију. Јужни отвор у стени је замишљеном претворен у прозор, а западни је директним клесањем у стени претворен у засведени портал. Стена изнад пећине је окомита и висока 25-30 м. Прилаз од пута из клисуре до пећине је такође клесан у стени као стаза са наизменичним стеницама и стазицама. У пећини су видни остаци живописа у три зоне: стојеће фигуре у првој, допојасни ликови у другој и композиције у трећој зони. Фреске су јако страдале. Нема више очуваних сигнатура и записа. Фигуре, иако оштећених инкарната, високе и до 1,30 м, необично су живих покрета, позадина је тамноплава а црвене и жуте драперије сликане су у нијансама допадљивог колорита. Фреске су настале око 1350. као и млађи слој фреска Испоснице Петра Коришког.

Црква Св. Јелене налазила се на десној страни и недалеко од обале Призренске Бистрице. На том месту подигао је пашину Мустафа-паша Призренац.

Зграда старе призренске митрополије са владичанском килеом налазила се педесетак метара југоисточно од Богородице Љевишке, у дворишту једне турске куће. Руски конзул у Призрену Јастребов затекао је шездесетих година 19. века зидине више здања чији су сводови били још очувани али зарасли у коров, као и остатке кубета митрополитове капеле над којим су Турци од дасака и греда подигли Сахат-кулу са звоном. Трагови тих грађевина обрасли у жбуње и траву и данас стоје у истом дворишту.

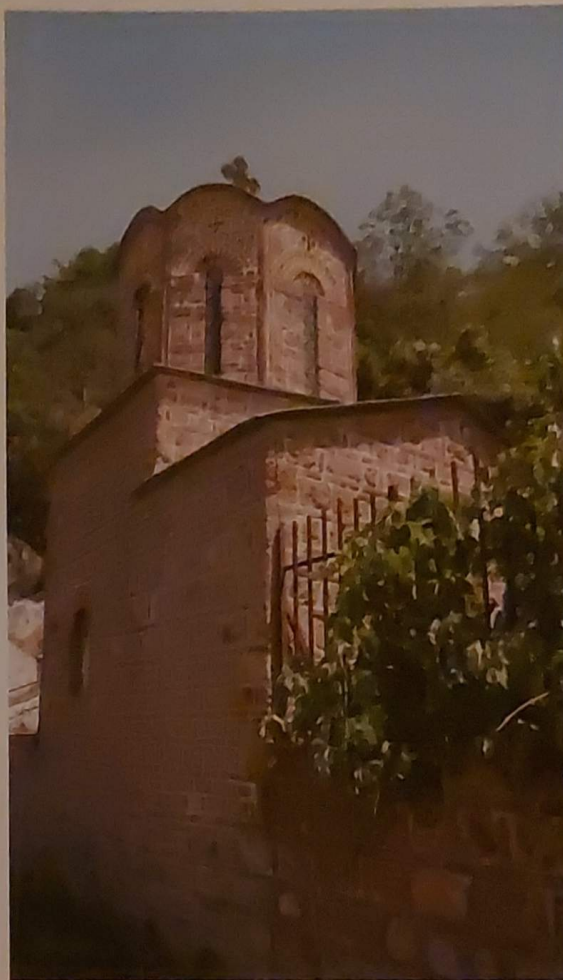
Црква Св. Власија налазила се негде у Призрену или његовој околини. Цар Душан је приликом посете Светој Гори и Хиландару повео од 1348. дао манастиру Хиландару, између осталих прилога, и „цркву Св. Власија с виноградом“. Данас није утврђено где је била. Можда на месту садашње цркве Св. Василија у Горњој Србици код Призрена.

Црква Св. Николе, задужбина Драгослава и Беле Тутића.

У самом центру Призрена, у некада познатој старој Палаз-чаршији названој по томе што је заузимала простор између три цркве: Саборне, Св. Ђорђа Руновића и Св. Николе, стоји на први поглед неуочљива црквица Св. Николе, задужбина Драгослава, у манастиру названог Николе, Тутића и жене му Беле. Прилаз цркви је могућ једино из бочног сокака негдашњег поткивачког еснафа. Сигурне податке о цркви нам је још пре 120 година саопштио тадашњи руски конзул у Призрену, познати историчар И.С. Јастребов. Он је на зиду дућана, који је био призидан уз источну страну цркве, затекао камену плочу са уклесаним натписом у 16 редова у коме ктитор саопштава да, пошто није имао деце са женом Бјелом, подиже ову цркву 1331/32. и поклони „све што е мои дјел, куће или винограде и два црнца (монаха)“. Делови тог натписа били су донедавно склоњени у цркви Св. Ђорђа Руновића, пошто су у бурним данима крајем 19. и у првим годинама 20.в. били полупани и скинути. Сада се налазе у Покрајинском заводу за заштиту споменика културе у Приштини.

По својој архитектонској склопи и пропорцијама црква је слична црквама Св. Спаса и Св. Недеље (Краља Марка) у Призрену и цркви Св. Ђорђа у селу Речану код Суве Реке. Она има правоугаону основу малих димензија (4,8 x 3,0 м). На источној страни има апсиду која је изнутра полукружна, и две полукружне нише за проскомидију и ђаконикон. Црква је имала кубе које је до 1968. било срушено, а тада реставрирано. Кубе су носила два свода на западној и источној страни и два прислоњена лука на конзолама на северној и јужној страни. Црква је била, а и сада се сматра метохом манастира Дечана, мада нема података када јој је тај статус одређен. У турским пописима 1570/71. уз Дечане се набрајају још девет манастира, међу којима и два манастира Св. Николе. За један се зна да је одувек био дечански метох. То је Св. Никола или Гориоч код Истока, а други ће бити пре овај призренски Св. Никола Тутић него мала црквица Св. Николе на брегу изнад улазне куле у склопу здања самог дечанског манастира. Конзерваторским радовима изведеним 1967. до 1970. црква је обновљена и покривена оловним лимом. Преостали део фресака је конзервиран.

По тематици и распореду живопис је врло сличан оном у цркви Св. Спаса. Чак су неке композиције изведене по готово истом цртежу. Најбоље очуване фреске су на западном своду који носи кубе, у конхи апсиде, на западном зиду и делом на осталим зидовима. Најочуваније фреске на западном зиду су делови Успења Богородице, Издајства

ПРИЗРЕН, Црква Св. Недеље (14.в.)

Јудина, Преображења, ликови цара Константина и Јелене, а на западном своду Крштење Христово, Христос Анђео Великог Савета и Васкрсење Лазарево. На осталим зидовима има фрагмената сцена из Великих празника, представа делова Светитеља и Светих Ратника. У линети изнад улазних врата су делови фреске патрона цркве са Христом који га благосиља. Све очуване сигнатуре писане су српскословенским језиком и ћириличким писмом. Фреске су радили сликари призренске сликарске школе 14.в. Њихова дела су остала очувана, поред ове цркве, и у црквама Св. Спаса у Призрену и Св. Ђорђа у Речану. Они су радили и иконе 14.в. од којих су сачуване две: икона Богородице Одигитрије, која је првобитно стајала на иконостасу Богородице Љевишке, а сада се налази у Саборној цркви у Призрену, и двојна Љубижданска икона Благовести и Сусрета Јоакима и Ане, која се сада чува у Народном музеју у Београду. Насликани ликови у Причешћу Апостолу у цркви Св. Спаса у Призрену и на икони Богородице Одигитрије из Саборне цркве у Призрену готово на исти начин су сликарски третиран.

Црква Св. Недеље, Ваведења Богородичиној, задужбина младог краља Марка (Мрњавчевића) из 1371.

Остаци цркве налазе се у подрађу Призренске тврђаве (каљаје) око 200 м југоисточно од цркве Св. Спаса. Остаци Богородичине цркве откривени су 1966. испод новије оро-нуле црквице Св. Недеље. Стручно испитани и конзерви-

рани темељи Богородичине цркве су доказали да је била грађена по узору на већ постојеће старије властелинске цркве у Призрену: цркву Св. Спаса, задужбину Младена Владојевића, и цркву Св. Николе коју је 1332. подигао Никола - Драгослав Тутин са женом Белом. Црква има основну сасвим сажетог уписаног крста, а од цркве Св. Спаса и Св. Николе - Тутинха разликовала се по томе што је имала припрату и у поткуполном простору пиластре на којима је почивало кубе, а не конзоле као код ових двеју цркава. У рушевинама цркве су пронађени остаци нераспадне калоте кубета које је било пречника три метра, на што указују и остаци пиластара распоређених у квадрату чије су стране дуге три метра. Фасаде цркве су биле украшене керамопластичким низовима и наизменичним ређањем каменних тесаника и опеке. Како су горњи делови цркве порушени, не зна се да ли је имала архиволте избачене на конзолама. Кубе је споља било осмострано, са полукружним колонетама на угловима, што потврђују пронађене опеке тог облика. У цркви је пронађено и око десетак квадратних метара остатака фресака из 14.в. Међутим, она је далеко значајнија за српску средњовековну историографију по натписима који су у њој пронађени. Посебно су значајни натпис „младог краља Марка“ (Краљевића Марка из народних песама) на порталу припрате и натпис Марине Струје на надгробној плочи у поду цркве. Оба су натписа из 1371. На надвратнику, дугом 149 см, са портала, чији су сви делови очувани и били поваљени као клупе у припрати, у два реда очуван је бравурозно уклесан натпис из кога се види да је цркву „Пречистије Владичице наше Богородице, Входа јеје сазда се и пописа (ослика) повеленијем и с откупом господина младога краља Марка - Лета 1371“, тј. пре Маричке битке, у којој је погинуо његов отац, краљ Вукашин. Натпис је уједно и један од најлепших примерака српске средњовековне епиграфике. Он потврђује постојање институције савладара, тј. „младог краља“, а не само будућег престолонаследника још за живота владара, па је поред својих језичких и епиграфских квалитета драгоцен и историографски докуменат. Да је натпис младога краља Марка заиста припадао овој цркви утврђено је после накнадних ископавања нартекса цркве. Тиме је непобитно отклоњена сумња да је, с обзиром на размере надвратника са натписом и размере очуваних делова улазних врата у наос цркве која су била ужа за 17 см, он можда био овде однекуд донесен током каснијих векова, да би се сачувао од уништења. Међутим, ископавањем пронађени темељи портала припрате истоветни су са димензијама очуваних прагова, довратника и надвратника са натписом, што јасно указује да је натпис био на порталу припрате а не храма цркве.

Ништа мање није значајан ни натпис са надгробне плоче монахиње Марине, како по својим графичким квалитетима, тако и по чињеници да се у њему први пут среће једно лепо старо женско народно и словенско име *Струја*. Лепо резаним и танким словима складно распоређеним у 5 редова стоји да се „2. маја 1371. године представила раба Божија Марина, а мирским (народним) зовом Струја сврстница“ (супруга) непознатог челника Манка, и завршава поетским слогом „Иже (ви који) прочитае реците ми вечнаа памет“.

Црква Св. Стефана

Краљ Милутин (1282-1321) је осим манастира Св. Стефана у Бањској, своје задужбине намењене сопственом маузолеју, сазидао „и другују Црков светаго првомученика и архидиакона Стефана у Призрену“. Врхобрезнички летопис, писан 1650. у манастиру Св. Тројице - Врхобрезници код Пљеваља, који се сада чува у Прашком музеју, бележи

да је краљ Милутин у Призрену сазидао „митрополију (Богородицу Љевишку) и светаго Стефана“. То исто потврђују Руварчев и Други Софијски летопис и Родослов Ковиљски „...и у Призрену митрополију и храм Светог Првомученика Стефана“. Цар Душан, оснивачком повељом (1348-1353) својој задужбини манастиру Св. Арханђела дарује, поред осталих и цркву Св. Стефана у Призрену и каже „и еште приложи царство ми цркв Св. Стефана с всем двором и с земљом и с виноградима и с млини и с врти и с пекиом и с овоштием и с чрнцима (калуђерима) и десет'к иже јест приложило било царство ми болнице и с дворами“. Из овог податка знамо да је тада постојала и болница у граду, која је за свој опстанак примала десетак од прихода. Сви доступни историјски подаци кажу да је храм Св. Стефана био у самом граду Призрену, негде у околини катедралне цркве, епископске столице Богородице Љевишке. По предању, на рушевинама Св. Стефана била је саграђена цамија по доласку Турака. Данас нема ни ове цамије, јер је срушена да би се на њеном месту саградила садашња градска тржница. На жалост, приликом ових радова нису извршена археолошка ископавања да би се ово предање проверило. Иначе, садашња градска тржница налази се у истој улици и у непосредној близини Богородице Љевишке. Међутим, постоји и друга могућност локације ове цркве. Године 1961. приликом копања темеља за нови хотел „Теранду“, удаљен 100-200 м од Љевишке, грађевинари су наишли на темеље неке веће цркве и њену полукружну апсиду, па преко њих фундали зграду новог хотела не обавестивши благовремено Завод за заштиту споменика културе. Да ли су то били темељи Милутинове цркве Св. Стефана, или неке још старије византијске базилике, није се могло установити. Но и без обзира на то, јасно је да је у Призрену до турске окупације постојала црква Св. Стефана, заштитника владара из породице Немањића, коју је подигао краљ Милутин, свакако после Богородице Љевишке, за коју се зна да је подигнута 1307. године.

Сиоменик *рајницима III армије Српске војске* палим за ослобођење Призрена октобра 1912. и палим ратницима Српске војске у Првом светском рату 1914-1918. Налази се у кругу касарне војске у Призрену и добро је одржаван.

Сиомен-костурница изгинулим ратницима Српске војске за ослобођење Призрена 1912. и за време Првог светског рата 1914-1918. на српском православном гробљу у граду. Костурница није добро одржавана, па делује доста оронуло и запуштено.

Сиуденац Косово је спомен-чесма изгинулим официрима и војницима III Српске армије у борби за ослобођење Призрена октобра 1912. Чесму Турци зову Кури-чесма - Сува чесма, а Срби Призренци „Шумадијска чесма“. Налази се 1 км западно од Призрена, на негдашњем градском излетишту, на путу за Гору и Опоље. Чесму је пројектовао и руководио градњом познати српски архитекта Момир Коруповић, тадашњи поручник Српске војске и творац првог урбанистичког плана града Призрена, који је остао на снази све до 1946/47. „Студенац Косово“ има три луле, које стоје испод следеће аркаде висине 2,5 м и дужине 3 м, зидане каменом и опеком у стилу српских средњовековних манастира. Чесму су, по натпису, подигли „инжињери Шумадијске дивизије I позива народне војске“. На њој су изнад лула урезане речи: „Браћи Призренцима - Студенац Косово“ и године: „1389“ са леве и „1912“ са десне стране. На плочама у аркадама урезана су имена изгинулих официра III Српске армије. Данас је чесма запуштена, оронута, и довод воде прекинут.